

Debat mellem en præst og en socialist¹

Af Arne Pedersen

Det danske Socialdemokrati havde i 1891 bestået i 20 år og var blevet et etableret parti. Dets ledere havde kæmpet en hård kamp for at nå denne position; de havde gennem alle årene betragtet kirken som en af socialismens modstandere, og der var i partipressen idelige angreb på kirken og dens præster.

Hvad kirken angik, var mange af præsterne, som socialisterne, optaget af og engageret i det sociale spørgsmål, som med industrialismens fremkomst, og vandringerne fra land til by, var meget påtrængende i disse år. Men socialisternes tanker om kristendom, og partiets sammenblanding af politik og kristendom måtte kirken afvise.

Socialdemokratiet havde i sit program en erklæring om, at religion var en privatsag. En uskyldig sætning kunne man synes, men det viste sig i praksis, at sætningen var højst tvetydig, idet den blev fortolket forskelligt. Hvad mente socialisterne med sætningen? Mente de kun, at stat og kirke burde skilles? I så fald var mange grundtvigianere enige med dem, også de ønskede stat og kirke skilt. Eller mente socialisterne, at religion kun måtte være til i det enkelte menneske, at de ikke måtte give sig udslag i nogen form for ydre kirkedannelse? I så fald måtte alle i kirken vende sig imod den. Sætningen blev tolket forskelligt, men blev på hver af Socialdemokratiets kongresser bibeholdt i partiprogrammet².

For Socialdemokratiets stifter, Louis Pio, var religion noget alment, en følelse, som alle mennesker havde. Han anså kristendommens eskatologi, læren om et kommende, fuldkomment gudsrige for at være en mægtig drivkraft i menneskers liv. Og dette håb var bygget op på menneskets religiøse følelse. Denne almene religiøse følelse ville han bruge til fremme af socialismen, for også han ville med indførelse af sin socialisme bygge et fuldkomment samfund

op, ikke et kommende gudsrige, men et nutidigt, jordisk, fuldkomment samfund³.

Fordi Pio ikke adskilte mellem politik og religion, havde han, og efter ham de danske socialistledere, brug for den almene religiøse følelse i mennesket, denne evne hos mennesket, at det trods verdens ufuldkommenhed, kan tænke sig til en fuldkommen verden. Socialisterne skildrede i deres agitation et kommende socialistisk samfund som et fuldkomment samfund, et gudsrige uden Gud⁴.

At forholdet mellem kirken og socialisterne ikke skulle være et modsætningsforhold var ønsket af mange, men kun ret sjældent fandt en dialog mellem de to parter sted. Dog forløb en debat i 1892 mellem en højregrundtvigsk præst, P. Riemann⁵ og lederen af Socialdemokratiet i Randers, maskinmester M. Mortensen⁶ i Demokraten⁷.

Anledningen til debatten mellem Riemann og Mortensen var et foredrag med titlen "Socialisme og kristendom", som Riemann holdt ved et menighedsmøde. Det fremgår af foredraget, at Riemann var stærkt optaget af det sociale spørgsmål og af forholdet mellem socialismen, som den var fremstået i Danmark, og den danske folkekirkes tolkning af kristendommen. Riemann ønskede at få en debat i gang mellem kirkefolket og socialisterne. Han afviste derfor den kritik, at socialismen var fjendtlig over for kultur og familieliv. Han fremhævede at socialisternes program ikke indeholdt noget negativt om kristendommen, og at socialismen kun angik økonomi. Det negative forhold til kristendommen/kirken var skabt af socialisternes ledere og af visse kirkelige kredses uforstående holdning til de fattige. Han nævnte dog også, at der fra kirkens side både her og i udlandet blev gjort meget for at hjælpe de fattige. Det skæve forhold, som arbejderne og deres ledere var kommet i til kristendommen, måtte derfor kunne rettes, sagde han, for arbejderne sande venner fandtes ikke, hvor Gud fornægtes.

Riemann omtalte det sociale drag i Jesu forkyndelse, men fremhævede, at Jesus var Guds søn og var kommet til verden for at frelse mennesket fra synd og død til Guds rige. Han afviste socialisternes opfattelse af Jesus som den første socialist, og at Jesu opgave primært skulle være en social reformation af samfundet.

Mod slutningen af sit foredrag omtalte han det grundtvigske oplysningsarbejde og sagde: "Respekt for Arbejdet og Iver for den folkelig Oplysning lad det være vort Løsen, og drivende Kraft i

denne fælles Stræben være Troen paa den levende Gud i Jesus Kristus, saa vil det lykkes i al Fald at gjøre det klart og indlysende for nogle, at Kristendommen er Arbejdernes bedste Trøst og Værn og Hjælp".

I en tilføjelse til referatet af foredraget i Varde Avis skrev Riemann: "Men for resten er det jo ingenlunde min Mening at nægte, at Socialisterne gennemgaende stille sig fjendtlig mod Kristenmenigheder og dens Præster, men jeg vilde ønske, at vi Kristne maatte med Tanke, Ord og Gærning opføre os saaledes imod dem, at de maatte ophøre at være vore Fjender og saa ved os hjælpes til at faa rigtig Syn paa deres "bedste Ven"⁸.

Få dage efter indledtes debatten mellem Riemann og Mortensen (Martinus) i Demokraten. Martinus skrev under overskriften "Socialisme og Kristendom": Der er mennesker, der tænker deres egne tanker og lever deres eget liv uden at knytte sig nærmere til andre, sådanne bliver ofte ildesete i almenheden, især af de herskende i samfundet. Der er mennesker, der har mod til at stille sig i opposition til dette og knytte de udskudte nærmere til sig, og de er en opmuntring for de udskudte. "Skønt Dem ganske ubekendt og uden at kende Dem føler jeg mig i Kraft af dette Deres Foredrag fuldt og fast overbevist om, at De netop gentagende har gjort Erfaringer af nævnte Art."

"Jeg tilhører nemlig et Parti, Deres Standsfæller sammen med et stort Antal andre kun nævner sammen med alt det slette de ved".

Martinus skrev derpå, at han var trådt ind i Socialdemokratiet, fordi det efter hans mening var det eneste parti, der ville give alle deres ret. På det ville han være medkæmper, men han ville kun benytte ordets våben til sin kamp⁹.

Martinus følte øjensynligt, at han som medlem af Socialdemokratiet var stødt ud af samfundet. Han kan næppe som uddannet maskinmester have hørt til blandt de fattigste. Hans klassebevidsthed må bero på, at han var socialist. Og ud fra denne klassebevidsthed fordrejede han kirkens modstand mod socialisterne med påstanden om, at alle præster anså socialisterne for at være slette mennesker.

Der er intet, der ud fra samtidens kilder viser, at kirkens modstand mod socialismen skyldtes Socialdemokratiets kamp for bedre kår. Kirkens modstand skyldtes socialismens religiøsitet. Indre Mission indrømmede således, at socialisternes kamp for bedre sociale kår

var rimelig, men anførte som grund til sin modstand mod socialismen Pios angreb på kristendommens gudsbegreb i det første nummer af bladet Socialisten i 1871¹⁰.

Grundtvigianerne havde stort set samme holdning til socialismen. Højregrundtvigianeren Frederik Nielsen skrev, at socialisterne ville erstatte kirketårnene med fabriksskorstene¹¹.

Københavns Indre Missions leder, pastor R. Frimodt, ville hindre socialisterne i at ombytte den kristne eskatologi med socialisternes fremtidige fuldkomne socialistiske samfund. Allerede i 1871 gik han i en prædiken skarpt mod denne fremtidsdrøm, som socialisterne indgav folket. Og i opråb, han senere udsendte for at skaffe penge til to kirker i fattigkvarterer i København, skrev han, at disse kirker skulle være med til at hindre den socialistiske drøm om det fuldkomne samfund her på jorden i at brede sig¹².

I 1880'erne oprettede præsten H. Stein, der da var formand for Københavns Indre Mission, kirkelige institutioner, vuggestuer, børnehaver etc. som et modtræk mod socialisternes påstand om, at kirken svigtede mennesker i nød. Stein udtalte: Vor Herres socialisme skal hindre, at mennesker bliver bytte for vantroens socialisme¹³.

At der faldt negative udtalelser mod socialismen fra præster og, som Martinus skriver, "et stort Antal andre" er uden tvivl rigtigt, men generelle udtalelser om, at socialister var slette mennesker, blot fordi de var socialister, findes ikke¹⁴.

I sit indlæg skrev Martinus videre: "Det er Deres for en Præst usædvanlig frie Syn paa vort Parti, Deres Udtalelser, der gør Indtryk af ærlig Overbevisning" ... så man tænker: "... her har man da endelig med en ærlig Præst at gøre".

Riemanns påstand, at det socialistiske, økonomiske program fremtrådte forenet med en livsanskuelse, der var rent materialistisk, og at det var det, der var årsagen til, at arbejderne var kommet i et modsætningsforhold til kristendommen, imødegik Martinus. Han mente derimod, at visse kristnes ligegyldighed over for social nød var årsag til modsætningsforholdet. Om socialisternes holdning til kristendom skrev han: Det eneste, hvormed vort program i bogstavelig forstand taler om kristendom, er jo dette, at religion bør være en privatsag; men det må jo være en forudsætning for al religion, ellers bliver den jo til hykleri. Og i øvrigt, hvor og når har vort partis ledere taget ordet for en anden religiøs opfattelse end

den danske kirkes? Som partimand binder man sig ikke til nogen bestemt religion, den sag er et personligt spørgsmål. Vort partiprogram fremtræder ikke med nogen materialistisk livsanskuelse som baggrund. For såvidt som kristendommen i sin første fremtræden var en ren menneskekærlighedens lære, der angreb de rige og støttede fattige, må man finde den i nøjeste overensstemmelse med vort parti.

"Jeg finder derfor, at Muligheden for en Forstaaelse mellem en virkelig kristen Menighed og Socialdemokratiet er til Stede i fuldeste Maal". Indrømmer man, at vort program er berettiget, må det være betimeligt at undersøge, om grunden til kirkens modstand mod socialismen ligger i en forkert opfattelse af socialismens program¹⁵.

At Martinus mente, at den ældste kristendom var lig socialisme viser dog klart, at hans opfattelse af kristendommen var en anden end Riemanns. Og selv om Martinus benægter, at socialisterne har en ren materialistisk verdensanskuelse, viser det sig dog senere i debatten, at det virkelig er det, der ligger bag hans opfattelse af modsætningen mellem socialismen og den kirkelige kristendom. Bag hans opfattelse af kristendommen som en ren social lære, skjuler sig netop en materialisme, som han næppe er sig helt bevidst. Han adskiller ikke mellem religion og politik, og heri er han på linje med Pio og næsten alle ledere i partiet¹⁶.

Om den sociale nød skrev Martinus, at socialisterne ikke mente, at den havde sin årsag i overbefolkning, men derimod i en slet anvendelse af produktionsmidlerne, og i en slet fordeling af produktionens udbytte. Produktionen burde derfor tages ud af den private kapitalisme hænder og gives til et kooperativt foretagende. Alt dette ville føre til centralisation, for store virksomheder var overlegne over små. Arbejdet ville blive lettere for alle. Martinus afviste, at en længere arbejdsdag end 8 timer var nødvendig på landet, sådan som Riemann havde påstået i sit foredrag. Det var ikke sådan, at arbejdet kun måtte var 8 timer, men sådan, at hver arbejder kun måtte arbejde i 8 timer; arbejdstiden kunne jo så lægges på forskellige tider for forskellige personer. Når så mange mennesker udvandrer til Amerika eller rejser til byerne, skyldes det netop, at privatkapitalismen udbytter al virksomhed, et forhold, der gør nogle arbejdere brødløse, medens andre må slide sig op, og så kan kapitalisterne nyde livet på de andres bekostning. En bedre

ordning af samfundet ville give den sande kristendoms bud: Elsker hverandre, bedre kår, for da vil alle ikke være tvunget til at føre krig mod alle, broderskabets ånd vil da bo blandt menneskene. Mon ikke denne samfundsform, sluttede Martinus, skulle være den, der bedst harmonerer med sand og dyb kristelig følelse? Jeg kunne ønske, at De med et par ord ville udtale Dem herom i vort partis presse¹⁷.

Det samfund, Martinus skildrer, som svar på Riemanns tanker i foredraget om et bedre samfund i social henseende, er et socialistisk samfund. Der er lighed mellem socialisternes drøm om et fuldkomment samfund og de kristnes tro på et gudsrige. Men medens socialisterne mente, at de med deres lære kunne oprette et fuldkomment rige, forstod de kristne, at et fuldkomment rige ikke kunne oprettes af mennesker, kun Gud kunne skabe et sådant rige. Riget måtte derfor være et hinsidigt rige, et gudsrige¹⁸.

Riemanns svar til Martinus

Riemann indledte med at takke Martinus for hans venlige omtale af foredraget. Han indrømmede, sådan som han også i sit foredrag havde givet udtryk for, at mange kristne stod i et skævt forhold til kristendommen, men at han havde sagt det med den hensigt at få indført Kristi dom i kristenheden, og at han ikke ville dømme andre fra troen.

Riemann gik derpå over til hovedsagen i debatten, nemlig spørgsmålet om, hvordan kristendommen skulle opfattes. Han måtte erklære sig uenig med Martinus i dennes syn på kristendommen som kun et bud om næstekærlighed. Om eskatologien, fremtidshåbet, skrev Riemann, at Martinus kun anerkendte dette, når det var knyttet til forandring af samfundets ydre ordening, for kun da ville broderskabets ånd efter Martinus' mening kunne bo blandt menneskene. Menneskenes højeste lykke fandtes i interessernes fællesskab; her var det enkelte individ bedst sikret tilfældighedens magt ved virksomhed til det samlede heles bedste.

Riemann gjorde derpå rede for, at for ham var kristendommen mere end et bud om næstekærlighed, og dets stifter mere end et forbillede. Kristendommen var en eksisterende magt, der tog livet af den ondskab, der kunne lægge livet øde - også hans eget. Med sin sejr oprejste Kristus faldne og frelste det syndige menneske.

Fremtidshåbet var derfor knyttet til det, Kristus havde givet. Spørgsmålet var altså, om den bedst samfundsform var den, der kun byggede på interessernes fællesskab, og om det var en sådan, der bedst harmonerede med kristelig følelse. Riemann skrev, at han ikke mente, at nøden i verden udelukkende skyldtes samfundets slette form; nøden skyldtes først og fremmest egoismen i mennesket, dette at den stærke undertrykker den svage. Han sammenlignede dette med Darwins lære om den hårde, åndløse natur, hvor kun den stærkeste overlever. Socialisternes fremtidsdrøm om et fuldkomment samfund vil ikke gå i opfyldelse, for egennyttens trolde vil fortsætte sin virksomhed, idet forandringen kun angår samfundets ydre form og ikke menneskets indre. Hvis man ser på fortidens historie, fortsatte Riemann, har det altid været sådan, at egennykten herskede. Derfor blev Kristus korsfæstet under Pontius Pilatus. Og Romerstaten, der ville gavne verden ved den enkeltes egennytte og altså byggede på interessernes fællesskab, medførte lidelse for dem, der ikke ville nøjes med brød og skuespil, men higede efter Himmerige. Jeg vil derfor, skrev Riemann, bygge med på "Herrens Hus det høje Nord", for der er der håb for alle, også for arbejderne. Det hus kan give lykke til alle, for så vidt det her i tiden er muligt at opnå lykke. Jeg misbilliger den hårde tale, der får mennesker til at slå socialister og fritænkere i hartkorn. Fritænkere er vel netop blevet fritænkere, fordi de ikke har mødt åndsfriheden i en levende enhed af sandhed og kærlighed hos de kristne.

Rieman sluttede sit indlæg med at beklage den spot, der ikke så sjældent lød i socialdemokratiske aviser mod dele af Den hellige Skrift, just dette afholdt mange kristne fra at deltage i et alvorligt samfundsarbejde; han takkede Martinus, fordi han ikke deltog i denne spot¹⁹.

Ud af Riemanns indlæg kan man læse, at han ikke kan tilslutte sig Martinus' lyse tro på, at et absolut godt samfund vil kunne oprettes blot ved at samfundets ydre former ændres. Det, der er galt, skyldes ikke blot samfundets ordning, men også menneskene. Riemanns menneskesyn er realistisk: naturen er ikke kun god, og det er mennesket heller ikke. Han fremdrager fra historien blandt andet Romerstaten som eksempel på, at intet rige i historien har været fuldkomment godt. Riemann opfatter ud fra sin kristne tro mennesket som et faldent, syndigt væsen, der ikke kan befri sig selv, men må frelses. Mennesket er et led i naturen og i historien, og det

absolut gode findes ikke der. Riemann kan derfor ikke, hverken ud fra et kristeligt eller et menneskeligt syn, tilslutte sig socialisternes drøm: at skabe et fuldkomment samfund. Politisk kan man kun arbejde på at forbedre samfundet. Det fuldkomne må overlades til Gud.

Martinus' svar til Riemann

Martinus skrev, at noget i Riemanns indlæg fristede ham til en rent religiøs debat, men efter hans mening var Demokraten ikke stedet til en sådan. Han ville derfor nøjes med at erkende, at Riemanns bedømmelse af socialisternes standpunkter i det væsentlige var rigtig. Da vi således har forskelligt syn, skrev han, følger også, at der må være forskel på vor bedømmelse af kristendommens indflydelse på det sociale liv. Når i vor tid kristendommen må indføres i kristenheden, har kristenheden da ikke mistet sin kristendom?

Martinus tog derpå Darwins bog "Arternes Udvikling" som også Riemann havde omtalt, frem og skrev: Lad os indrømme, at Darwins lære også passer på samfundsforholdene. På samme måde som naturen udvikler de sig fra periode til periode, den følgende flydende fra den foregående, sådan at en periode dør for at give plads for en fuldkomnere. Riemann erkendte jo, fortsatte Martinus, kristendommens sammenhæng med historien og rimeligvis derfor også med enhver anden åndelig strømning, d.v.s. at udviklingen også indbefatter enhver anden religion. Religionen er derfor altid et produkt af kulturudviklingen, og altså ikke omvendt. Som eksempel fremførte Martinus jødefolket. Deres religion var i Egypten, at Gud var en tyrannisk Gud. Da sæderne mildnedes, forvandlede han til en kærlig Gud²⁰.

Imod Martinus' brug af Darwin på kulturudviklingen og på det sociale livs udvikling må fremføres, at Marx aldrig anvendte Darwins teorier i sin filosofi²¹. Derimod brugte Engels Darwin i sin begravelsestale over Marx. Engels mente, at Marx havde fundet love for samfundet, som svarede til Darwins for naturen²². Martinus' brug af Darwin ville Darwin ikke have kunnet anerkende. Darwin byggede sin lære om naturens udvælgelse af den stærkeste op som en naturlov, for at en art kunne leve videre og udvikle sig. Marx' tanker om udvikling byggede på Hegels dialektik. Marx ændrede det åndelige, der var den egentlige drivkraft hos Hegel, til

det materielle²³

Med eksemplet om jødefolkets religion mente Martinus at have bevis for, at hans brug af Darwin var rigtig; Men det lå helt udenfor Darwins tanke, at hans opdagelse, at naturen gennem styrke valgte det stærkere - ikke det bedre - skulle kunne bruges på moral og religion²⁴. Bag socialisternes ide om menneskehedens udvikling frem til det bedre, ligger der ikke en videnskabelig bevist teori, men sandsynligvis jødedommens og kristendommens tanker om et hinsides paradis²⁵.

Videre i sit indlæg skrev Martinus, at mange kristne nutildags kun var kristne af navn; derfor opstod mange sekter, og dette tydede på, at mennesker ikke mere fandt det, de trængte til, i kristendommen. Det må erkendes, skrev Martinus, at der findes lige så mange rettænkende mennesker udenfor som indenfor den kristne kirke, ja, om ikke flere; og de vil deltage i socialt samfundsarbejde.

Om Riemanns sammenligning af Romerstaten med nutiden skrev Martinus, at Romerstaten netop ikke hvilede på interessernes fællesskab, men på slaveri. Den væsentligste grund til, at Riemanns opfattelse var urigtig, var dog, at det nødvendige gennemgangsled i samfundsudviklingens historie, nemlig kapitalismen, ikke fandtes. Først nu, i vor tid, må man erkende nødvendigheden af produktionsmidlernes socialisering, nu, hvor der er en umådelig ophobning af produktion og kapital. Denne kapitalophobning medfører usikkerhed for den enkelte, og dette medfører igen forståelse for nødvendigheden af at socialisere produktionsmidlerne, ja, måske vil samfundet ganske stille glide over til socialismen, den næste form i udviklingen. Enhver vil med indførelse af socialisme blive sikret det nødvendigste, og derfor vil had og misundelse høre op. Sletheden vil vige og give plads for et friere og højere religionsliv, hvad enten dette liv kommer til at bære navn efter hin store talsmand for de fattige (Jesus) eller efter noget andet. Martinus sluttede sit indlæg med det spørgsmål til Riemann, om han ikke måtte erkende logikken i denne fremstilling, trods uenighed om "Smaating". Til Riemanns beklagelse over den socialistiske presses spot mod dele af Bibelen skrev Martinus, at det ikke var så mærkeligt, at socialisterne viste mindre skånsomhed, når de omtalte kristendommen. Folk i socialistpartiet bliver jo behandlet som udskud. Domstolene og prædikestolene er urørlige, og herfra bliver vi beskyldt for den ræste materialisme og dyriskhed og for at være

himmelstormere mod religion, ægteskab og moral. At der svares igen på sådanne beskyldninger, er vel kun at vente, træder man katten på halen, hvæser den.

Ligesom Riemann i sit indlæg takkede Martinus, fordi han ikke deltog i den omtalte spot, skrev nu Martinus: "Sikker paa i al Fald hos Dem at finde Tolerance nok til at indrømme, at vor Kamp har et smukkere og højere Maal end det, der beskrives af Deres Kollegers store Flertal, slutter (jeg) venligst genhilsende. Deres Martinus"²⁶. I sit indlæg her afslører Martinus sig som materialist, idet han mener, at når samfundsudviklingen hidtil ikke har nået det fuldkomne, skyldes det, at den produktionsform, der skulle udvikle det fuldkomne, først kunne fremstå, når videnskab og industri var fuldt udviklet. Nu var betingelserne til stede, mener Martinus, derfor kan der nu udvikles et rige med et "højere religionsliv". Det fremgår ud fra Martinus' indlæg, at det for ham ikke er afgørende, om dette bliver et gudsrige. For Martinus er religion en afspejling af udviklingen. De tanker, Martinus fremsætter i sit indlæg, angiver ikke nødvendigvis, at han havde læst Marx. Han kan have sine tanker fra et foredrag af en af socialisternes store ledere, P. Knudsen, holdt i 1884, men udgivet. P. Knudsen lader her udviklingen være underlagt produktionsmidlernes tvang frem mod et socialistisk samfund, d.v.s. en hegelsk dialektik, den såkaldte elendighedsteori, som P. Knudsen kendte fra sin læsning af Marx²⁷. Martinus viger udenom Riemanns påtale af den socialistiske presses spot af Bibelen. Han fremstiller socialisterne som uskyldige ofre for beskyldninger fra samfundets embedsmænd og giver ingen forklaring på, hvorfor dele af Bibelen bliver udsat for socialisternes spot.

Indlæg fra Riemann til Martinus

Riemann fortsatte i sit indlæg at argumentere ud fra Martinus' indlæg. Han slog fast, at han var enig med Martinus i, at kapitalisten havde overmagten over håndens arbejder. Derfor måtte der ske en ændring af samfunds- og arbejdsforholdene. Arbejdernes klager var da også blevet agtet på af kristne mennesker. Arbejdernes sammenslutning i fagforeninger kunne kristne mennesker ikke have noget imod, så måske der ad denne vej kunne nås en ønskelig ordning af arbejdernes forhold²⁸.

Riemanns formodning, at fagforeningerne kunne anerkendes af

alle kristne, viste sig desværre ikke at holde stik. Allerede i 1898 begyndte en lang debat om kristnes stilling til fagforeningerne i Kristeligt Dagblad. Tilhængere af Indre Mission mente ikke, at kristne kunne være med i de eksisterende fagforeninger, for under en arbejdskamp kunne indremissionske arbejdere og arbejdsgivere jo blive modstandere²⁹. Under den store lockout i 1899 oprettede da Indre Mission en kristelig fagforening, "Dansk kristelig Fællesforbund"³⁰.

Riemann tog i sit indlæg sætningen i socialisternes programerklæring, at religion skulle være en privatsag, op igen og skrev, at han ikke var enig med Martinus i tolkningen af sætningen. Han mente kun, at Kristi menighed ville trives bedst som en frimenighed, altså at stat og kirke burde skilles. Herved, skrev han, ville al den ydre stads forsvinde, hvilket vel heller ikke Martinus ville have noget imod. Kristendommen/evangeliet var lige så godt for dem i arbejderbluse som for dem i fine klæder³¹. Riemann ønsker, at stat og kirke skal adskilles, og heri kan han og Martinus mødes. Riemann skønner dog, at socialisterne næppe i deres tolkning af sætningen om, at religion skal være en privatsag, lader sig nøje med denne enkle forståelse³².

Riemann skrev videre, at han ikke var enig med Martinus i påstanden, at religionen var kulturens affødning. Efter Riemanns mening forholdt det sig lige modsat, nemlig at al kultur var en affødning af religionen. Historien viser, skrev han, at staterne står og falder med deres religion; manglerne ved de hedenske kulturer kommer netop af manglerne ved deres religion. For jøderne gør sig dog særlige forhold gældende, for hos dem ser vi, at jordens folk må opdrages, og det forudsætter vel en opdrager.

Riemann gik nu ind på Martinus' spørgsmål om erkendelse af logikken i Martinus' fremstilling og skrev, at han ikke mente at have logikken imod sig, når han, skønt ivrig for arbejdernes vel og nødstilstandenes afhjælpning, dog måtte erklære sig uenig med socialismen. Han skrev, at han for det første ikke anså det for rigtigt, at arbejdet var eneste værdifrembringer på jorden. Værdier regner nu engang ned ude på landet, det glemmes på stenbroen; men vi bør ikke glemme det, der kommer ovenfra. Vi mennesker kan lige så lidt som kvæget leve af industriens frembringelser. Gør vi arbejdet til eneste værdimåler, så vi f. eks. regner ud, hvor mange arbejdstimer en tønne hvede er værd, kommer vi til slemme fejlreg-

ninger; thi indtræffer der misvækst, kan den jo blive så fuldstændig, at hele det land, hvor en socialistisk statsorden råder, mangler brød. De styrende må så skaffe korn indført; de må anvende penge eller varer, som de har at råde over, og de må eventuelt betale mere end sædvanlig for kornet. Hver enkelt arbejder må da yde mere arbejde, d.v.s. arbejde i længere tid for en tønne korn end ellers; det er ensbetydende med en nedsættelse af arbejdslønnen. Herved kommer der forstyrrelse i den hele ordning, der syntes så skøn, da den svævede i luften. Altså er sætningen om, at arbejdet er eneste værdi, ikke rigtig³³.

Riemann måtte ud fra sin kristentro se verden og menneskene som Guds skaberværk, og derfor som en værdi, der kunne måle sig med den værdi - ja, som stod over den værdi, mennesker selv kunne skabe ved deres arbejde. Denne kristne livsforståelse var Socialdemokratiet imod. Det hedder i Gimleprogrammet fra 1876 således: "Arbejdet er kilden til al Rigdom og Kultur, og derfor bør hele Udbyttet tilfalde dem, som arbejder"³⁴.

I sit indlæg havde Riemann for det andet den store og væsentlige indvending mod socialismen, at den ofrede friheden på lighedens alter. Arbejderne måtte huske på, skrev han, at de jo ikke blot var frembringere, men også forbrugere, og som sådanne havde de gavn af produkternes forbedring, som skete ved den frie virksomheds konkurrence. Hvor denne frie konkurrence var fjernet, ville ligestyldighed og dovenskab ligge nær. Jeg ved nok, skrev han, at der efter socialisterne plan skal indføres en meget nøje kontrol; men hvor vil den blive ulidelig, når den skal have ret til at kigge ind af alle vinduer, og hvor vil et sådant kontrolapparat blive vidtløftigt. Vi klager allerede nu over for mange embedsmænd, men flere vil der blive med indførelse af en socialistisk stat. Når staten skal overtage alt ansvar forsvinder det personlige ansvar.

Socialisterne grunder ligheden på broderskabet, men, skrev Riemann, det er friheden, der er broderskabets kilde. Frihed er nemlig i sit inderste magten til at kunne beherske sig selv, fornægte sig selv, hengive sig selv. Heri ligger hele kristendommen, i kristendommen kendes synd, og i kristendommen tages der imod Guds nåde, rakt os af ham, som vandt sejren på korset. Af den frihed springer broderskabet ud, og i broderskabet er ligheden fast begrundet, ikke som enshed, men som enhed, som lemmernes enhed på det samme legeme. Med sand kristendom kommer der således dyb

anerkendelse af de forskellige virksomheder og inderlig sammenknytning mellem forskellige mennesker til "Et jævnt og muntert virksomt Liv paa Jord med lige Værdighed i Borg og Hytte". Det er ikke uden grund, at friheden står først af de tre stjerneord "Frihed, Lighed og Broderskab", thi friheden er livet³⁵.

Riemann rammer her med sin klare gennemgang af socialisternes slagord: Frihed, Lighed og Broderskab, et kernepunkt i debatten med Martinus. I kristendommen bekendes mennesket som en synder, der frelses ved Guds nåde, rakt til mennesket ved Kristus ved sejren på korset. Af den kristne frihed springer broderskabet ud. Mennesket har som kristen et personligt ansvar for sig selv og for broderskab med sin næste. Heri er ligheden fast begrundet, ikke som enshed, men som enhed. Et menneskes frihed er ikke, som socialisterne mente, afhængig af, hvordan samfundet er bygget op i økonomisk henseende. Riemann forstår, at egoismen hører til menneskets væsen, og at den vil udfolde sig, også i et socialistisk samfund. Fuldkomne kår i materiel henseende vil således ikke medføre et fuldkomment samfund. Riemann indser desuden, at rent praktisk vil ligegyldighed og dovenskab i et samfund uden den frie konkurrence komme til at dominere og hindre "produkternes forbedring", d.v.s. hindre, at samfundet i så henseende bliver fuldkomment. Socialisternes planer om en nøje kontrol med alt i den socialistiske stat, mener Riemann, vil gøre tilværelsen ganske ulidelig.

Et anonymt indlæg i debatten

Demokraten bragte nu et anonymt indlæg i debatten, underskrevet -z-n (i det følgende forkortet til z). Hvem den anonyme person var, vides ikke. Men han skrev, at det jo var noget helt enestående, at en dansk "Statskirkepræst" turde skrive i et socialdemokratisk blad uden helt at tage afstand fra Socialdemokratiet. Han skrev, at han havde fået lyst til at blande sig i diskussionen, fordi han så noget anderledes på sagen end Martinus. I sit indlæg henvendte han sig til Riemann og skrev: De tror altså ikke på den socialistiske samfundsforms goder, hvis ikke Kristi ånd bliver den herskende indenfor staten. Det af Dem fremdragne eksempel med Romerstaten kan ikke bruges som bevis for Deres påstand, for Romerstaten hvilede ikke på socialistiske principper. Det ville have været bedre at

påvise, at kristendommen har brudt egennytte ikke bare mand og mand imellem, men i det store samfund. Dog, det er af gode grunde, De har undladt dette bevis; for hvad kristendommen hid til har udrettet i så henseende, giver ikke stor forhåbninger for fremtiden. Kristendommen er blevet benyttet af alle, endog til store forbrydelser, f. eks. heksebrændingerne, inkquisitionen og Bartholomæusnatten. Derimod har jeg forgæves forsøgt at finde nogle virkelige goder, arbejderne skulle have fået fra de religiøse strømninger. Egennytten har tværtimod troligt fulgt kristendommen i hælene. Jeg skønner derfor ikke nogen anledning for arbejderne til at forandre taktik eller til at give socialismen i kristendommens vold.

Jeg tror ligesom De, at egennytten vil være til stede også i et socialistisk samfund, men netop derfor er det, at vi arbejder hen imod lovordnede samfundstilstande. Hvis jeg havde troet på, at egennytten ville forsvinde i et socialistisk samfund, ville jeg nærmest være anarkist, thi forsvandt egennytten fuldstændig, ville det være unødvendigt at have love og ordenshåndhævere. Fordi jeg tror, at det socialistisk samfund nedsætter egennytten, er jeg blevet socialdemokrat.

Socialdemokratiet, så ung det er, har allerede her i landet udrettet mere for arbejderne end kristendommen i århundreder forud. Den senere tids sociale love bærer alle præg af Socialdemokratiets virkomhed; det er ikke kristendommens fortjeneste, at arbejder-spørgsmålet nu drøftes overalt, det skyldes derimod Socialdemokratiet. Arbejderne frigørelse ma blive deres eget værk³⁶. Den broderskabsfølelse mand og mand imellem, som z efterlyser, ville han nok have kunnet finde i vækkelsesbevægelserne; disse små grupper af mennesker havde netop i sognene det fællesskab og den solidaritetsfølelse, som han efterlyser; den kunne helt klart stå ved siden af og endda ikke så sjældent over den solidaritet, arbejderne udviste over for hinanden. Det fremgår af indlægget, at z går ind for samme opfattelse af kristendommen, som socialisterne hidtil havde givet udtryk for, nemlig at kristendommens hovedopgave var at ændre samfundet, og dermed står det klart, at også han mente, at kristendommens opgave var politisk.

Z fremhævede videre i sit indlæg, at man kunne se, hvor lidt af kristendommens ideale fordring, der var blevet virkelighed, ved at betragte Kristi ord: "Hvad I gør mod en af disse fattige, det gør I

mod mig." For en tid siden, skrev z, blev en mand vist ud af Frue kirke i København, fordi han havde træsko på. I samme kirke udlejes stolene til de højstydende. Ønsker arbejderne at overvære gudstjenesten, må de stå op, fordi "Pengesækkene" har råd til at lade siddepladserne være tomme³⁷.

Der var i sidste århundrede stoleudlejning i alle danske bykirker. Pengene, der indkom ved udlejningen, gik til kirkebygningernes vedligeholdelse. Kirken skulle selv skaffe så godt som alle midler til sin drift, også lønninger til kirkepersonale og præster. Der var ikke nogen særskilt kirkeskat, hverken i kommune eller stat, og statens understøttelse af kirken var minimal. I provinsens kirker var der dog altid stole, der ikke blev lejet ud, og det sammen gennemførtes i 1890'erne i flere københavnske kirker. Da Kirkefondet i 1890'erne fik påbegyndt sit kirkebyggeri, afskaffedes stoleudlejningen.

Z omtalte videre i sit indlæg, at en præst, Henning Jensen, dog havde haft mod til at udtale sig mod kirkens forskelsbehandling af rig og fattige. Præsten blev afskediget fra sit embede; men ingen af hans kaldsfæller stod last og brast med ham. Det, skrev z, ville en socialdemokratisk arbejder have gjort, hvis en af hans kammerater var blevet afskediget for politisk virksomhed. Arbejdernes solidaritetsfølelse var med andre ord større end præsternes, erklærede z; det bør derfor ikke være os, der går til præsterne, men præsterne, der kommer til os³⁸.

Riemanns svar på indlægget fra z

Riemann fastholdt i sit svar til z sine tanker om forholdene i en socialistisk stat og skrev, at den ulidelige kontrol, som måtte blive nødvendig i den socialistiske stat, jo ikke bare ville gå ud over de snedige og dovne, men også over de flittige og brave.

Til z's tvivl om, at kristendommen ned gennem tiderne havde være med til at bryde egennyttens i samfundet, svarede Riemann med at henvise til slaveriets ophør, sædernes formildelse og standsning af "de store voldsomheder". Alt sådant, skrev han, har været med til at slynge blomster om Jesu kors; selv i middelalderens mørke tid gjaldt det, at det var godt at bo under krumstaven, for klostrene oprettede hospitaler og herberger for alle nødlidende. Al humanitet, hvad enten den vil være ved det eller ej, står således i taknemme-

lighedsgæld til kristendommen. Riemann fortsatte: "Jeg sagde i mit foredrag i Varde, som har givet Anledning til hele denne Forhandling, og skal gentage det her, at virkelig Hjælp og Støtte kan Arbejderne ikke finde i den Aandsretning, som nu i Modsætning til Kravet paa "Frihed, Lighed og Broderskab" taler om "Overmennesket", for hvilket Masserne kun er til for at slide, kun som en Slags Gødning for at hin fine Blomst paa Livets Træ kan skyde frem og ret nyde sin Overlegenhed. Kristenmenigheden vidner om et andet "Overmenneske", som kom, ikke for at lade sig tjene, men for at tjene og give sit Liv som Løsesum for mange."

Til z's omtale af præsten Henning Jensens afskedigelse og z's beskyldning mod præsterne for manglende solidaritet med Henning Jensen, skrev Riemann, at han mente, at afskedigelsen var fremkaldt af politiske grunde, men at han fandt den beklagelig.

Riemann sluttede sit indlæg således: "Endnu kun dette: Troen kan ikke bevises, men kun vises og bevidnes; og at den kristne Tro maa blive bedre og bedre bevidnet ikke blot med Mund, men ogsaa med Haand, ikke blot med Tale, men ogsaa med Gærning til Guds Ære og til Gavn ogsaa for Arbejderne og for alle "de smaa" i Samfundet, det er min og alle Kristnes daglige Bøn, saa vist som vi beder, at Guds Faders Vilje maa ske, ikke bare være kendt, men ske, virkelig blive gjort paa Jorden, som den bliver gjort i Himlen med Tak og inderlig Glæde"³⁹. Den åndsretning, Riemann taler om, må være brandesianismen; over for dennes tale om "Overmennesket" stiller Riemann den kristne forkyndelse af Kristus som et andet overmenneske, som den, der kom, ikke for at lade sig tjene, men for at tjene og give sit liv som løsesum for mange.

Indlæg fra Martinus til Riemann

Der fulgte nu i Demokraten to lange indlæg fra Martinus, som skrev, at han savnede svar fra Riemann på, om han ville anerkende en lignende teori som den darwinske for kulturudviklingen. Martinus skrev, at han ikke kunne tage Riemanns tro på kristendommens kultiverende virkning for et gyldigt svar; den religiøse følelse kunne være dyb og rumme humane tanker, men det måtte være den enkeltes private anliggende at tro, hvad hans indre jeg tilsagde ham, og dette ville afhænge af det kulturtrin som hans samtid var nået til, for den enkelte var et produkt af sin tid. Martinus skrev, at de

beviser, han i sit sidste indlæg havde fremført fra jødernes historie, kunne suppleres med flere fra forskellig tid, kristendommens forkyndere havde som regel søgt at binde enhver nok så berettiget ny tanke, som ikke samstemmede med deres dogmer. Han nævnte som eksempler Galilei og Johann Huss, men skrev, at historien atter og atter kunne vise, at kristendommens forkyndere altid havde forfulgt enhver fri tanke. Når kulturen nu til dags, fortsatte Martinus, er nået vidt, som den er, er det trods kristendomsforkyndernes modstand og ikke med deres hjælp. Indtil andet er bevist, må det stå fast, at kulturudviklingen er gået foran, og at det religiøse begreb derefter er blevet højnet.

Martinus skrev, at han ikke ville bestride, at der også blandt kristne mennesker fandtes folk, der agtede på arbejdernes klagemål; men han mente ikke, at arbejdernes berettigede krav ville ske fyldest gennem kristendommen. Han skrev også, at han ville lade det stå hen som Riemanns påstand, at det kun skulle være de ikke-kristne, der bekæmpede fagforeningerne.

Til Riemanns tale om, at Kristi menighed ville trives bedst som frimenighed, og at stat og kirke derfor burde skilles, skrev Martinus det jo var i fuld overensstemmelse med Socialdemokratiets program, at religionen skulle være enhver mands egen private sag⁴⁰. Med hensyn til holdningen til fagforeningerne har jeg i min undersøgelse af forholdet mellem Socialdemokratiet og kirken frem til 1901 ikke fundet noget som helst angreb på fagforeningerne fra kirkens side. Trods Martinus' påstand i begyndelsen om ikke at være materialist viser indlægget her, at han ser livet under en materialistisk synsvinkel. Han måtte ellers have kunnet se, at kristendommens eskatologi, som i troens verden kun angår det hinsidige, dog også op gennem tiderne har sat sit præg på det dennesidige.

Martinus' omtale af sætningen, religion skal være en privatsag, synes i indlægget at gå i en noget anden retning end den, han i tidligere indlæg var fremkommet med. Han havde da tilsyneladende været enig med Rieman. Udtalelsen nu synes at indebære, at religion kun må være noget privat i det enkelte menneske. Men der vil jo herved aldrig kunne skabes en samling vedrørende religion, enhver ydre kirkedannelse vil således blive en form for bedrag. Sætningen om, at religion skal være en privatsag, er tvetydig og blev da også i 1890'erne tolket forskelligt, snart syntes den at

betyde, at der i en kommende socialistisk styret stat ville være frihed til kirkedannelse, blot ikke i sammenslutning med staten. Med denne tydning kunne mange grundtvigianere tilslutte sig sætningen, for også de ønskede stat og kirke skilt. Men indebar sætningen, at enhver ydre kirkedannelse ikke ville være tilladt, måtte alle i kirken være imod.

Martinus skrev i sit indlæg videre, at han ikke bekæmpede troen at jøderne blev opdraget af Gud; men for sit eget vedkommende betvivlede han det. Tænk blot, skrev han, på nedslagtningen af uskyldige førstefødte i Egypten, på budet til jøderne om at dræbe alle beboere i Kanaan, på straffen i ørkenen med slanger og gift o.s.v. For min forestillingsverden, skrev han, kan dette ikke forenes med en algod Gud, men lettere med et råt og uoplyst folks retsbevidsthed. Men enhver tvivl på, at jøderne blev opdraget af Gud, er jo indtil for nylig blevet forfulgt det på heftigste af kristendomsforkynderne. Der har ikke hos dem været plads for tankefrihed. Når de nu er nået til at prise friheden, er det igen kulturudviklingen, der er gået foran. Socialisterne kræver frihed, legemligt og åndeligt. Præsterne kommer kun enkeltvis og kun skridtvis med til tanken om frihed.

Martinus sluttede med at erklære, at han nu håbede, at han og Riemann i deres debat kunne lade det religiøse ligge, "... da det jo ikke her er Pladsen for Diskussion om dette. Jeg er ikke sikker paa, at Redaktøren vil optage alt det, jeg her har skrevet; men finder nogen Berettigelse for mig til at hævde min Overbevisning overfor Deres ogsaa paa dette Omraade. Fremtidig skal jeg udelukkende holde mig til det økonomiske Spørgsmaal, betragtet fra vort Parti-standpunkt. Jeg tror uden at være ubeskeden at turde paastaa, at jeg her er lidt bedre bevandret end De"⁴¹?

Martinus anklager kristendomsforkynderne for at have bekæmpet enhver frihed for tanken. Når nogle præster nu er nået til at prise friheden, er det efter Martinus' mening kulturudviklingen, der er gået foran. Martinus slutbemærkninger om at lade det religiøse ligge i den fremtidige debat er ikke uinteressante. Mener Martinus, at en socialistisk avis ikke ønskede denne diskussion? Eller er det Martinus' eget ønske fremtidigt kun at drøfte økonomiske spørgsmål betragtet ud fra et socialdemokratisk standpunkt. I det andet af de to lange indlæg beskæftigede Martinus sig med værdibegrebet. Han skrev, at Riemann og med ham mange viden-

skabelige økonomer ikke har forstået det. Mange økonomer har forvekslet værdi og pris og har tillagt naturprodukter værdi o.s.v. Socialisterne derimod taler kun om værdi i forbindelse med en vare. Ved bestemmelse af en vares værdi, går socialisterne ud fra det arbejde, der er lagt i varen ved fremstilling og transport. Således defineret tør ingen bestride, at kun arbejdet er værdiskabende, kun det frembringer varer der kan byttes med andre varer. Naturprodukter kan være af uberegnelig værdi for produktionen, men de er uforarbejdede og er ikke varer; man kan derfor ikke omtale dem som en værdi. "Altsaa: Uden Arbejde ingen Værdi".

Til beskyldningen mod socialisterne for at ville ofre friheden for ligheden eller for noget som helst andet, skrev Martinus, at som forholdene var i øjeblikket, hvor nogle enkelte besad en aldeles ubunden frihed til at udbytte og behandle andre efter forgodtbefindende var der aldeles ingen form for frihed for det udbyttede flertal. Økonomisk afhængighed gør enhver nok så lovbestemt frihed illusorisk. Socialdemokratiet blev beskyldt for at ville konstruere et kunstigt samfund, som det tilstræbte at få gennemført, altså blev partiet forvekslet med utopister skrev Martinus og fortsatte: "Vi kan ikke ofte nok gøre opmærksom paa, at vi intet Samfund konstruerer; men at vi med videnskabelige Grunde godtgør, at Samfundsudviklingen naturnødvendig fører til Socialismen."

Martinus skrev derpå, at det i en enkelt artikel ville føre for vidt at påvise udviklingens gang hen mod et socialistisk samfund. Alligevel fortsatte han sit indlæg med en redegørelse for, hvordan han mente, at udviklingen ville forløbe. Til Riemanns bemærkning om "den ulidelige Kontrol" skrev han, at den kun var en påstand af socialismens modstandere, og fortsatte: "Kraften til at kalde og vække" vil være det fri Individets personlige Solidaritetsfølelse med det store hele, og den må man tillade os at tro er anderledes kraftig og virksom end Ufrihedens Sultepisk." Riemann, skrev Martinus, var inde på en fuldstændig urigtig bedømmelse af socialismens mål og bestræbelser. Dog kunne Riemann og han være enige i et, at det gjaldt om, at der kom anerkendelse af de forskellige virksomheder og sammenknytning mellem de forskellige menneske. Socialisterne mener, skrev Martinus, at samfundsudviklingen vil føre dertil, "... medens De tror, at Kristendommen skal gøre det, en tro, vi ikke deler,"; kristendommen har aldrig formået at nå dette mål og vel egentlig heller aldrig ærlig forsøgt at nå det⁴².

Martinus' redegørelse for socialisternes værdibegreb viser, at han ikke kan eller vil gå ind på Riemanns indvendinger mod at se arbejdet som eneste værdimåler, hverken Riemanns rent praktiske indvendinger eller Riemanns ord om ikke at glemme det, der kommer fra Gud. Martinus er i sin skildring af det kapitalistiske samfund på linje med P. Knudsen, som i sit foredrag fra 1884 (se note 27) erklærede, at sand frihed først ville fremstå, når det kapitalistiske samfund var afskaffet. At socialisterne ikke ville skabe et utopi, et tænkt samfund, havde Martinus ret i, de mente virkelig at kunne skabe et fuldkomment samfund. Han angriber kristendommen/kirken for aldrig at have formået at nå dette mål og for heller ikke at have forsøgt at nå det. Også dette har han ret i, for kristendommens syn var det realistiske, at et fuldkomment samfund på grund af menneskets syndighed ikke kan skabes på denne jord; det fuldkomne hører Guds rige til. Riemann og Martinus kunne ikke nå til enighed i deres debat. Når den ene søgte at gendrive den andens argumenter, gjorde han det ud fra sin egen opfattelse af de emner, som blev debatteret.

Riemann og Martinus debatterede ud fra to helt forskellige livsholdninger. Martinus mente, at den materialistisk skabte kultur skabte ideerne, som havde en religiøs dimension, idet man overskred erkendelsens grænse; man var nemlig i stand til ikke blot at tænke sig til det fuldkomne men også til at oprette det. Den socialistiske "lære" var indsat der, hvor de kristne havde Gud; men den hvilede trods al tale om videnskabeligt bevis på en religiøs dimension, for heller ikke socialisterne kunne gøre rede for, hvordan de ville kunne gøre springet til det fuldkomne. Fuldkommenheden var en materiel fuldkommenhed, og det er muligt, at socialisterne ikke troede eller forstod, at selv om de blev i det materielle, var det alligevel en religiøs dimension, de byggede på. Sætningen, at religion er en privatsag, blev fastholdt i partiets program. Dens tvetydighed blev aldrig rigtig klarlagt, men P. Knudsen sagde i slutningen af det i det foregående omtalte foredrag fra 1884, at når socialismen havde sejret, ville kirkens magt blive mindre. At kirken skulle få mindre magt, fordi et nyt politisk parti sejrede, er ikke umiddelbart indlysende, medmindre dette nye parti i sig havde en religiøs dimension. De danske socialisteres holdning til kirken var i 1890'erne, at socialismen ville kunne erstatte kirken. Med deres syn på Jesus som den første socialist sammenblandede de

politik og religion. Som Riemann tidligere i debatten havde gjort rede for, var kristendommen mere end et bud om næstekærlighed, og dets stifter mere end et forbillede. Kristendommen er en livsmagt, skrev Riemann i et af sine indlæg, og Kristus er livsfornyeren, der oprejser og frelser det syndige menneske.

Både Riemann og Martinus var klare over, at deres debat nu måtte slutte. Riemann skrev, at de ikke ville kunne overbevise hinanden ad skriftlig vej; "dertil hører Oplevelse". Riemann fortsatte: "De savner Hr. Martinus, i min sidste Artikel en Erklæring om, hvorvidt jeg paa Kulturens Omraade anerkender en lignende Udvikling som den, der efter Darwins Teori har fundet og finder Sted i Naturen. Udtrykkelig fandtes ganske vist en Erklæring derom ikke i det sidste, jeg skrev; dog laa den i Grunden i min Hævdelse af Friheden som Personlighedens afgørende selvhævdelse; thi i Darwins Teori er der ikke Plads for andet end Nødvendighed; og er altsaa Frihed for mig det egentlige Livselement for Mennesket, saa ligger deri, at jeg ikke for Kulturen, som er Menneskets Arbejde, kan anerkende en Darwinsk Teori." Riemann kom i resten af sin artikel ind på flere af de emner, som havde været fremme i debatten. Han sluttede saledes: "Jeg vilde ønske, vi kunde mødes i det, som for mig er Livets Lys, Frelse og Forklaring, den kristne Tro."⁴³

Også Martinus følte trang til endnu nogle atsluttende bemærkninger til de emner, der havde været debatteret. Han skrev: "Vor Polemik drejer sig jo ikke om Kristendommen eller Troen for sig; den gælder de to Tings - Socialismens og Kristendommens - Forhold overfor hinanden, om hvorvidt der er uoverensstemmelser mellem dem, saaledes at virkelig kristelige Mennesker maa i Kraft af deres Religion bekæmpe Socialismen og om Socialisterne absolut maa staa som Modstandere af Religion eller Kristentro.

At det sidste ikke er Tilfældet, viser jo den Kendsgerning, at vi i vort Parti tæller Folk af alle Religionsanskuelser, lige ærlige og overbevisningstro i deres religiøse som i deres politiske Bekendelse, og da Socialdemokratiet ikke angriber nogens religiøse Standpunkt; men tværtimod hævder fuld Religionsfrihed for enhver, kan det kun, fra mit Synspunkt set, være enten Misforstaaelse eller Avind, der bringer de allerfleste Religionsforkyndere til at angribe vort Parti " Martinus tog som Riemann flere af debattens emner frem og fastholdt sine meninger derom. Han skrev om formålet med debatten, set fra hans side, saledes: "Med vor of-

fentlige Polemik har jeg væsentligst havt for øje, at vise Offentligheden, hvor meningsløst det Raab er, at Socialismen er Kristendommens Fjende og Nedbryder. Hvem der vil se, maa heraf have set, at dette saa langt fra er Tilfældet, at der tværtimod er betydelige Sammenknytningspunkter, naar to Mænd, staaende hver paa sin Side, og sættende hver sin Retning som det første fornødne, i Alvor og uden Bitterhed drøfter disse Anliggender." Mod slutningen af sit indlæg skrev Martinus: "Jeg kan tilføje, dersom alle de, der kalder sig Kristne, og Kristendommen, som De gør det, vilde de være vore bedste Forbundsfæller i Kampen mod Menneskehedens Lidelser."⁴⁴

Både Riemann og Martinus havde med deres debat ønsket at bygge bro over modsætningsforholdet mellem kirken og Socialdemokratiet. Riemann havde i det foredrag, som gav anledning til debatten fremhævet, at socialisternes program ikke indeholdt noget negativt om kristendommen. Socialismen var et rent økonomisk system.

Martinus på sin side ønskede at vise, at socialismen ikke var "Kristendommens Fjende og Nedbryder". Martinus ser ikke eller ønsker ikke at se, at det grundlæggende i den socialistiske lære er materialismen. Riemann nødes gennem debatten med Martinus til at erkende, at modsætningen mellem socialisme og kristendom grunder sig i socialismens materialisme.

Baggrunden for præsternes modstand mod Socialdemokratiet var den materialistiske livsholdning, som den under debatten mellem Martinus og Riemann kom frem bl. a. i spørgsmålet om synet på frihed og synet på værdilæren; efter socialisternes mening havde kun arbejdet værdi. Kristendommens tale om skabelsesværdi benægtede de. At Jesu forkyndelse skulle forstås som et socialt reformkrav, og Jesus anses for at være den første socialist havde ganske vist ikke været med i debatten mellem Riemann og Martinus, fordi Riemann allerede i sit foredrag havde afvist disse tanker, men de var fremme i den socialistiske presse igen og igen i årene fra partiets begyndelse og til århundredskiftet. Præsterne måtte derfor, skønt de næsten alle havde et socialt engagement og stor interesse for en løsning af arbejderspørgsmålet, undlade at indmelde sig i Socialdemokratiet. Men det kristne evangelium var for både rige og fattige. Derfor søgte mange præster i det ydre at opvise en neutral politisk holdning

Hvad angår socialisternes modsætningsforhold til kristendommen

må der nok skelnes mellem socialistlederne og de menige socialister. Martinus havde ret i, at der i Socialdemokratiet fandtes mange folk, som var "ærlige og overbevisningstro i deres religiøse Bekendelse" (Martinus medtager ganske vist "Folk af alle Religion-sanskuelser"). For sit eget vedkommende siger han, at hans "Begreb om Kristendom gaar noget videre end til at omfatte en bestemt afgrænset Religionslære"⁴⁵.

At socialisternes ledere bevidst var modstandere af kristendommen, som den forkyndtes i den danske folkekirkes er der mange eksempler på. I denne artikel er kun nævnt P. Knudsen⁴⁶. Hans og de øvrige socialistlederes holdning, mener jeg, har sin grund i den religiøse dimension, som i 1871 af Pio blev lagt ind i partiet. Også i 1890'erne ville Socialdemokratiet gå i stedet for den kirkelige kristendom, være det største i arbejdernes liv⁴⁷.

Noter

1. Artiklen er forløber for en afhandling om kirken og Socialdemokratiet i 1890'erne.
2. Vedrørende sætningen, Religion skal være en Privatsag, se Den danske Arbejderbevægelses programmatiske Dokumenter og Love (1871-1913). Udgivet og kommenteret af Gert Callesen og Hans-Norberth Lahme 1978, s. 21 og 51.
3. Se Årbog for Arbejderbevægelsens Historie 2 (1972) Claus Larsen: Louis Pio. Baggrund og Udvikling 1868 - 1871, s. 7 ff. Dansk teologisk Tidsskrift (1978) Arne Pedersen: Louis Pios Vej til Socialismen med særligt henblik på de religiøse aspekter, s. 192 ff. Under Guds Ord (1993), nr. 321 Arne Pedersen: Louis Pios vej til socialismen.
4. Socialisten: 16/9.1871: Autoritetstroen. Socialisten: Nr.11, 1871: Idé og Virkelighed. Artiklerne er anonyme, men de er begge i Pios erindringer (1877), s. 39 og 41. Pio aftrykte i en efterskrift til erindringerne de artikler, han selv anså for mest værdifulde
5. Vedrørende P. Riemann, se P. Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie 1849-1949, b. II, Roskilde Stift, s. 560. A. Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske Bevægelse I. 1870-1887 (1957), s. 182,192, 278, 293 og 304.
6. Vedrørende M. Mortensen, se Lange-Østergaard: Rigsdagsmændene 1848 - 1918 (1950), s. 56. M. Mortensen var født i 1855, udlært som maskinarbejder, maskinmester 1874, medlem af hovedbestyrelse for maskinarbejdernes fagforening 1887, redaktør af Randers arbejderavis 1888, medlem af Randers byråd 1895-1900, medlem af Socialdemokratisk Forbunds hovedbestyrelse 1896, medlem af Folketinget 1906-1920.
7. Se brev fra P. Riemann til F. Linderberg: 4/7.1892. Linderbergs Arkiv, Det kongelige Bibliotek , Ny kgl. S. 3026,4. Riemann fortæller her, at Mortensen skrev under pseudonymet Martinus.
8. Foredraget, der var blevet holdt d. 12/5.1892, gengives i referat i Varde Avis d. 18/5.1892, indsendt til avisen af P. Riemann og underskrevet af ham d. 16/5.1892.
9. Demokraten: 23/5.1892.
10. Indre Missions Tidende 15/9.1871. Artiklen byggede direkte på Pios programartikel i Socialisten:nr. 1. 1871.
11. Frederik Nielsen: Den kristne Tro og den frie Tanke (1872), s. 1,11 og 23.
12. R. Frimodt: 24 Prædikener. Udgivne efter hans død (1879), s. 243, Indre Missions Tidende: 8/10 .1872, 16/1.1876.
13. H. Stein: R. Frimodt (1881), s. 81.
14. Min fremstilling af præsternes holdning og adfærd bygger på gennemsyn af ca. 550 Årgange aviser af forskellig politisk observans fra Årene 1871-1903, samt alle kirkelige og politiske tidsskrifter fra samme periode.
15. Demokraten: 23/5.1892.
16. I min bog om kirken og Socialdemokratiet i 1890-erne vil jeg bringe en dokumentation for denne fremstilling af socialistledernes holdning.
17. Demokraten. 24/5. og 25/5. 1892.
18. De danske socialister gav undertiden udtryk for, at deres syn, på den ældste kristendom var lig socialisme, deltes af den tyske teolog, Adolph Harnack; men

Harnack afviste denne tolkning af hans tanker. Se K. H. Neufeld: Adolph Harnacks Konflikt mit der Kirche (1979), s. 47. Neufeld påviser her med citater, at Harnack anså kristendommen for noget indre, som måtte skelnes fra dens virkninger. Kristendommen kunne ikke betragtes som kun en økonomisk faktor.

19. Demokraten: 31/5.1892.

20. Demokraten 2/6.1892.

21. Vedrørende Marx's afvisning af Darwin se Sven-Eric Lidmann: Motsatsernes spel. Friederich Engels filosofi och 1800-tallets vetenskap II (1983), s. 113 ff.

22. G. Ch. Wasberg: Historiens myte og filosofi. En studie i moderne idehistorie (1955), s. 112.

23. Se bl.a. Hans Fink, Carsten Bengt Pedersen og Niels Thomsen: Menneske, Samfund, Natur. Indføring i filosofi (1993), s. 316. Sven-Eric Lidmann: Motsatsernes spel, s. 180 f.

24. Sven-Eric Lidmann: Motsatsernes spel, s. 186.

25. Se K. Löwith: Weltgeschichte og Heilgeschehen (1953), s. 38 ff.

26. Demokraten: 2/6.1892.

27. P. Knudsen: Socialismen. Foredrag holdt i Studetersamfundet i 1884.

28. Demokraten 9/6.1892.

29. Kristeligt Dagblad: 10/5. og 17/5.1898. Debatten fortsatte i 5 måneder og blev afsluttet med to store debatmøder i KFUM i København, se Kristeligt Dagblad: 27/9.1898.

30. Social-Demokraten: 11/10. 13/10. og 15/10.1899 Vilhelm Becks Fagforening I II III. Efter lockoutens afslutning kom denne meget skarpe protest mod den kristelige fagforening i Social-Demokraten.

31. Demokraten: 9/6.1892.

32. Social-Demokraten: 26/10. og 27/10.1895. Redaktøren skrev, at socialisternes krav om adskillelse mellem stat og kirke indebar, at den kirke, der var, ikke bare kunne fortsætte. Embederne måtte ikke fortsætte med de indtægter, de nu havde.

33. Demokraten. 9/6.1892.

34. Se Den danske Arbejderbevægelses programatiske Dokumenter og Love (1978), s. 50 og 88.

35. Demokraten:-9/6.1892.

36. Demokraten: 4/6.1892.

37. Demokraten: 4/6.1892. Citatet er ikke korrekt gengivet. I Matt. 25,40 står ikke "fattige", men "mindste".

38. Demokraten: 4/6.1892. Vedrørende præsten Henning Jensen, som i 1885 blev afskediget fra sit embede, se A. Pontoppidan Thyssen Den nygrundtvigske Bevægelse I. 1870-1887 (1957), s. 344 f. Se også Henning Jensens erindringer: Fra Holbæk Amt 1919, s. 20 f. I min bog om Kirken og Socialdemokratiet i 1890'erne bringes et udførligt afsnit om Henning Jensen.

39. Demokraten: 10/6.1892. Den kendte venstrepolitiker, I.C.Christensen, der i 1903 fremsatte menighederadsloven i Folketinget, havde ved lovens fremsættelse en debat med socialisterne om forståelsen af kristendommen. Han brugte her direkte Riemanns ord om overmennesket i sin tilbagevisning af socialisternes liberalteologiske kristendomsforståelse. I.C.Christensen var fra He ved Ringkøbing, et område, hvor Varde Avis blev læst. Han kan have læst Riemanns foredrag og måske også debatten i Demokraten. Se Folketingets Forhandlinger 1901/o2, sp 1152.

- 40. Demokraten 12/6.1892.
- 41. Demokraten: 12/6.1892.
- 42. Demokraten: 13/6.1892.
- 43. Demokraten: 21/6.1892.
- 44. Demokraten: 22/6.1892.
- 45. Demokraten: 22/6.1892.